
GILBERT RYLE'İN DÜALİZM ELEŞTİRİSİ VE KATEGORİ HATASI SAPTAMASI

Yrd. Doç.Dr. Vedat ÇELEBİ*

Özet: Düalizm, kendi içinde bir takım farklılıklar içerse de en temelde ruh ve bedeni birbirine indirgenemeyen iki ayrı töz olarak kabul eder. Esas problem, birbirinden bağımsız iki ayrı tözün nedensel olarak açıklanması ile ilgilidir. Klasik felsefedeki ruh-beden problemine ilişkin tartışma, zihin felsefesinde zihin-beden problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Ryle, özellikle Descartes ile özdeşleşmiş Kartezyen düalizminin aksine zihin-beden ayrımını eleştirerek; bedenden ayrı, bedenden ve davranıştan bağımsız zihin anlayışına karşı çıkmaktadır. “Makinedeki hayalet dogması” olarak adlandırdığı zihin-beden ayrımını, kategori hatası olarak nitelendirmekte ve zihin-beden düalizminde yapılan kategori hatasını günlük hayattan verdiği örnekler ile temellendirmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak bu makalede, Ryle’ın Descartes üzerinden düalizm öğretilerine getirdiği eleştiriler, kategori hatası saptamasından hareketle; zihin, bilinç ve içebakış kavramları bağlamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zihin felsefesi, Gilbert Ryle, Descartes, zihin, düalizm eleştirisi, kategori hatası.

Abstract: Dualism, although it contains some differences in itself, the most fundamental it accepts spirit and body as two separate substances that can not be reduced to each other. The main problem is related to causally explaining the two separate substances which are independent from each other. Discussion of the mind-body problem in classical philosophy emerges as the mind-body problem in the philosophy of mind. At this point, Ryle, especially in contrast to Cartesian dualism which is identified with Descartes, criticizes the mind-body distinction and

* Yrd. Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü

opposes the concept of a mind which is separate from body and independent from body and behavior. He describes the mind-body distinction which he calls “the dogma of the ghost in the machine” as a category mistake and tries to justify the category mistake that was made in the mind-body dualism by giving examples from daily life. In conclusion, in this article, the criticisms that Ryle has brought to dualism teaching through Descartes, arising from detecting the category mistake, are evaluated in the context of the concepts of mind, consciousness and introspection.

Key Words: Philosophy of mind, Gilbert Ryle, Descartes, mind, criticism of dualism, category mistake.

Zihin-Beden Problemine Giriş

Zihin-beden probleminin tarihsel sürecine baktığımızda ruh-beden ayrımı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Günümüzde ise özellikle ruh kavramı yerine zihin kavramı daha çok kullanılmaktadır. Bu ayrıma ilişkin temel tartışma, insanın zihin ve beden olmak üzere iki ayrı tözden meydana geldiği düşüncesinden kaynaklanır. Bunların birbirlerine indirgenip indirgenemeyeceği dolayısıyla da zihin ve zihinsel süreçlerinin açıklanması problemi olarak kendini gösterir. Esas itibarıyla de düalizmin bu problemi çözmede alternatif olup olmadığı ve problemi çözmeye ilişkin girişimlerinin ne kadar başarılı olduğunun tartışılmasına ilişkindir. Bu noktada Ryle, Kartezyen zihin anlayışını eleştirerek zihnin, bedenden ayrı bir kategori olarak değil, bedenimiz aracılığıyla gerçekleştirdiğimiz davranışlarda kendini belli eden bir yatkınlık, bir eğilim olarak anlaşılması gerektiğini düşünür.

Bu girişten sonra problemimizin merkezinde olan “zihin” kavramının tanımına bakacak olursak; “bir şeyin bilincinde olmak, dikkat etmek, algılamak” gibi anlamlar ile karşılaşmaktayız. “Burada en temel özellik olan bilinç, zihin kavramında temel unsur olmaktadır.”¹ Zihin denildiğinde akla ilk gelen şey onun fiziksel olmayan bir şey, daha doğrusu düşünme kapasitesine sahip bir şey olduğudur. Düşünme kapasitesine sahip olmak, bir zihin sahibi olmak için hem gerekli, hem de yeterli koşuldur, çünkü eğer bir şey varsa ve bu şey düşünme kapasitesine sahipse bunun mantıksal sonucu, hiç değilse bir zihnin var olduğudur. Bir şeyin, düşünme ya da bilinçli olma kapasitesi yoksa o zaman, bu şey bir zihin değildir.²

“Zihin nedir?” sorusunu sorduğumuzda onun duyuusal tecrübelerin, hislerin veya düşüncenin merkezi, odak noktası olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık

¹ Jerome A., Shaffer, **Zihin Felsefesi**, çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, s. 17.

² Kamuran Gödelek, **Zihin Felsefesi**, Editörler. Veli Urhan, Serdar Uslu, Eskişehir: A. Ö. F.Y., 2013, s. 5–6.

beden de fiziksel değişimlerin merkezi ve yeridir.³ Bu noktada en temel soru, “zihnî durumlar acaba tamamen beynimizin bir faaliyeti mi yoksa fiziksel olmayan bir ruhun yansımaları mı veya bu durumlar ontolojik açıdan sahiden var mıdır?” sorusudur.⁴ Bu soruyu göz önünde bulundurarak şunu ifade etmeliyiz ki zihin kavramının, fiziksel bir sistem ile açıklanmasının mümkün olup olmadığına yönelik yapılan tartışma, çözüme kavuşmamış bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Bu probleme ilişkin getirilen açıklamalarda temelde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bir yanda, zihinsel olduklarını ifade ettiğimiz süreçlerin yalnızca karmaşık bir fiziksel sistem olan beynin karmaşık süreçlerinden ibaret olduğunu savunan materyalist kuramlar vardır. Diğer yanda ise, zihinsel süreçlerin fiziksel bir sistemin süreçlerinden ibaret olmadıklarını, aslında fiziksel olmayan bir doğaya sahip ayrı bir tür fenomen oluşturduklarını savunan düalist kuramlar vardır.⁵

Zihin felsefesinde 20. yüzyılda etkili olan yaklaşımların çoğu materyalist düşünce ya da materyalizmin türevleri olarak kendini gösterir. En katı materyalist düşünürlerden en esnek materyalist düşünürlere kadar tüm düşünürler zihnî durumların bir şekilde fiziksel durumlarla bağlantılı olduğunu; kısaca zihnin içeriğinin bir şekilde fiziksel içeriğe indirgenebileceğini iddia etmişlerdir.⁶

Özellikle, Ryle’in 1949’da yayımlanan eseri *The Concept of Mind* (Zihin Kavramı), çağdaş zihin felsefesinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu eser, Kartezyen zihin-beden düalizminin sistemli bir reddedilişi anlamını taşır ve birçok düşünüre göre düalizmin zihin felsefesindeki hâkimiyetine bir darbe vurmuştur. Ryle, bir materyalist ya da bir fizikselci değildir, zira kendisi materyalizmin

³ John Hospers, **An Introduction to Philosophical Analysis**, Oxford: Prentice-Hall, 1968, s. 406.

⁴ Ian Ravenscroft, **Philosophy of Mind**, 1. Basım, England: Oxford University Press, 2005, s. 1–2.

⁵ Paul M. Churchland, **Madde ve Bilinç**, çev: Berkay Ersöz, Alfa Yayınları, 2012, s. 3.

⁶ John Roger Searle, **Mind**, 1. Basım, Amerika: Oxford University Press, 2004, s. 34.

düalizmle eşdeğer büyüklükte bir hata olduğunu düşünmektedir.⁷ Temel problemimiz bu olmasa da hatırlatmamız gerekir ki, Ryle'in zihin hakkındaki düşünceleri ne düalizm ne de materyalizm ile açıklanabilir. Ona göre zihin, zihinsel durumları gözlemlenebilir eylemlere indirgeyen davranışçılık ile açıklanmalıdır.

Bu noktada, düalizm eleştirisine geçmeden önce düalizmin zihin kavramına bakışını değerlendirelim. Düalizm, en temelde beden ve zihnin birbirinden bağımsız bir varlığa sahip olduğunu kabul eder. Buradan hareketle, düalizmin temel tezinin her türlü indirgemeciliğe karşı çıkmak olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü indirgemecilik, söz konusu iki unsurdan birini diğerine bağımlı olarak açıklamayı gerektirir. Bu işlem, zihin veya bedenden birinin varlığının, diğerine ait olan kavram ve terimlerle açıklanması yoluyla yapılmaktadır. Böyle bir indirgeme işleminde genellikle tercih edilen seçenek, zihnin bedene indirgenmesidir.⁸ Düalist teorilerin tamamı zihin ve bedenin birinin diğerine indirgenmesi çabasına karşı çıkmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, insanın iki ayrı tözden oluştuğu düşüncesi düalizmin en temel savıdır. Düalizmin önde gelen temsilcisi olan Descartes'e göre, fiziksel cevherler vücudumuz ve evrendeki diğer yapılar için zorunlu cevherlerdir; evrende yer tutarlar ve fiziksel uzayda üç boyutta var olurlar. Düalizmin ikinci ayağı olan zihinsel cevherler ise fiziksel cevherlerden tamamen ayrı bir yapıda olan, fiziksel uzayda yer tutmayan, hacmi, ağırlığı olmayan, gözle görülemeyen cevherlerdir. Zihni ve maddeyi iki ayrı cevher olarak nitelendiren Descartes'e göre üç boyutta yayılım madde için; bilinç de, düşünme de zihin için bir zorunluluktur.⁹

Özet olarak, Kartezyen düalizmine göre beden, uzay ve zaman içindedir ve mekanik yasalara tabidir. Zihin sadece zamandadır ve mekanik kanunlarla

⁷ Stephen Priest, **Theories of the Mind**, London: Penguin Books, 1991, s. 56.

⁸ John Roger Searle, **The Rediscovery of the Mind**, Cambridge: The MIT Press, 1995, s. 2-3.

⁹ A.g.e. s. 9.

açıklanamaz.¹⁰ “Düşünce gücü yalnızca ruhta vardır”¹¹ diyen Descartes ruhun düşünceden ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Ruhun sıfatları düşünme, his, irade, isteme vb. iken, bedeninkiler ise yer kaplama ve harekettir.

O zaman, nasıl oluyor da tamamen iki ayrı töz olan zihin ve beden birbirini etkiliyor? Farklı bir yapıda olan zihnimiz vücudumuzu nasıl yönlendiriyor? Bu iki ayrı töz nasıl birbirleriyle etkileşime giriyor? gibi temel sorular karşımıza çıkmaktadır. Ancak açıkça belirtmemiz gerekir ki bu sorularda ortaya konulan problemin çözüme kavuşturulması kolay gözükmemektedir.

Bu problemi çözmek isteyen Ryle, Descartes’ten gelen öğretinin mantığını aşağıdaki şekilde ifade eder:

Öğretiye göre, doğuştan zekâ geriliği olanların ve bebeklerin oluşturduğu kuşku istisnalar bir tarafa bırakılırsa, her insanın hem bir bedeni hem de bir zihni vardır. Her insan hem bir beden hem de bir zihindir. Bir insanın bedeni ve zihni birlikte iş görür, ama bedenin ölümünden sonra da insanların zihni var olmaya ve etkinlikte bulunmaya devam eder.¹²

Geleneksel resmi öğretiye göre, birey zihinsel süreçlerin hiç olmazsa bir bölümünün doğrudan doğruya ve yadsınamaz bir şekilde farkındadır. Birey, bilinç ve içebakış yolu ile zihninin şu andaki durum ve etkinliklerinden doğrudan doğruya ve aracısız olarak haberdar olmaktadır.

Ryle’a göre, bir zihin kabul edip onun içinde özel zihinsel olayların olduğunu farz etmek “şanssız dilsel bir gelenek”tir. Bir bakış, geleneksel, iki dünya hikâyesine aittir. Ona göre zihne ait kavramlar ne töz (substanz) ne de olaydır. Psikolojik olaylar tamamen farklı bir kategori içinde ele alınmalıdır.¹³

Ryle’a göre, yukarıda dolaylı olarak ifade edilen “zihin kendi yeridir” anlayışı doğru değildir; çünkü zihin metaforik anlamda bile bir yer değildir. Bu

¹⁰ Şeref Günday, **Zihin Felsefesi**, 1. Basım: Bursa: Asa Kitabevi, 2003, s. 66.

¹¹ René Descartes, **Felsefenin İlkeleri**, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2001, s. 55.

¹² Gilbert Ryle, **The Concept of Mind**, England: Penguin Books, 2000, s. 13–14.

¹³ Şeref Günday, **Zihin Felsefesi**, 2003, s. 65.

noktada anlatılmak istenen zihne ilişkin olarak; beyinden, bedenden, davranıştan bağımsız mekânsal bir durum atfetmenin doğru olmadığıdır. Ancak zihnin tersine, satranç tahtası, platform öğrencisinin sırası, yargıcın kürsüsü, stüdyo ve futbol alanı kendi yerlerindedir. Bunlar insanların zekice ya da aptalca iş gördüğü ya da oyun oynadığı yerlerdir. Zihin etki edilemez bir perdenin arkasında iş gören ya da gülüp oynayan başka bir kişinin adı değildir; üzerinde iş yapılan, oyunlar oynanan başka bir yerin adı değildir ve yine kendisiyle iş yapılan ya da oyunlar oynanan başka bir araç-gerecin de adı değildir.¹⁴

Ryle, zihinsel ve fiziksel dünya diye iki ayrı dünyadan bahsedilmesine karşıdır; ona göre ortada tek bir dünya vardır. Ryle, karşı çıkışını şu şekilde ifade eder:

Bir insanın zihninden söz etmek demek, kendisine “fiziksel dünya” denen bir şeyin içinde barınması yasaklanmış nesnelere barındıran bir mahzenden söz etmek demek değildir. O insanın yeteneklerinden, sorumluluklarından ve belirli şeyleri yapmaya veya belirli şeylere maruz kalmaya olan eğilimlerinden ve bu şeyleri olağan dünyada yaptığından ya da bu şeylere olağan dünyada maruz kaldığından söz etmek demektir.¹⁵

Ryle, fiziksel ve zihinsel ayrımını dogma olarak kabul etmektedir. Bu yüzden bu dogma ile savaşılmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu dogmanın kaynağının Descartes’e dayanan Kartezyen düalizm olduğunu belirtmekte ve bu görüşün zihin felsefesinde uzun zaman ortodoks görüş haline geldiğine işaret etmektedir. Ancak Ryle, sıradan insanın bu konuda benimsediği yaklaşımın düalizm olduğuna katılmaz.¹⁶ Ryle, bizim psikolojik hayatımızı inkâr etmemektedir. Hepimiz, haz duyarız, acı çekeriz, duygu, düşünce ve isteklerimiz vardır. Ryle’a göre, bu olguların varlığı bizi, zorunlu olarak Kartezyen düalizmine götürmez.

Ryle aşağıdaki cümleleri ile düalizmi katı bir şekilde eleştirmektedir:

¹⁴ Gilbert Ryle, **The Concept of Mind**, 2000, s. 50.

¹⁵ Stephen Priest, **Theories of the Mind**, 1991, s.199.

¹⁶ Stephen Priest, **Theories of the Mind**, 1991, s. 43.

Düalist kuram tamamen yanlıştır ve bu yanlışlık detaylarda değil ilkesel bir yanlışlıktır. Bu durum, basitçe, kişisel hataların bir araya gelmesi ile de izah edilemez. Yapılan hata, son derece büyük ve özel türden bir hatadır. Buna, olsa olsa kategori hatası denebilir. Bu hata, zihinsel hayata dair olguları, bir başkasına ait oldukları halde, belirli bir mantıksal tip ya da kategoriye aitmiş gibi göstermekten kaynaklanır.¹⁷

Şimdi Ryle'in düalizm eleştirisini kategori hatası saptamasından hareketle temellendirme çabasını değerlendirelim. Bu çabada Ryle'in amacı, kendisi açısından geleneksel felsefenin içine düştüğü ayrımcı yanlışa düşmemek ve bu ayrımcılığı ortadan kaldırmaktır.

Ryle'in Kategori Hatasını Temellendirmesi

Ryle, resmi öğretisi dediği Kartezyen felsefenin zihin-beden düalizmini yadsırken, bu düşünceye başvurulma nedeninin zihnin ve zihin durumlarının yanlış anlaşılması olduğunu öne sürer. Ryle, resmi öğretilerde tespit ettiği kategori hatasını günlük yaşamda karşılaşılabilecek örneklerden hareketle göstermeye çalışır. Kategori hatasını göstermeye aşağıdaki örnekle başlar.

Oxford ya da Cambridge'i ilk kez ziyaret eden bir yabancıya, sırasıyla kolejler, kütüphaneler, bilimsel araştırma merkezleri, müzeler, oyun alanları, idari bölümler gösterilir. Tüm bunlardan sonra o hâlâ "ama üniversite nerede?" diye sorar. Kolej üyelerinin kaldığı, bilim adamlarının deneyler yaptığı, yöneticilerin çalıştığı yerleri gördüm, ama üniversite üyelerinin kaldığı ve çalıştığı yeri, yani üniversiteyi henüz göremedim. O zaman ona üniversitenin ötekiler gibi bir kurum olmadığı, kolej, ofis, laboratuvar gibi birimlerin birlikteliğini ifade eden daha üst düzeyden bir kurum ya da kavram olduğu anlatılır. Üniversite tüm gördüğü şeylerin bir düzenleniş şeklidir. Onlar görüldüğü ve onların birlikte düzenlenişi

¹⁷ Gilbert Ryle, **The Concept of Mind**, England: Penguin Books, 2000, s. 16.

kavrandığı zaman üniversite de görülmüş olur. Onun hatası üniversiteyi de öteki kurumların ait olduğu bir kategoriye yerleştirmesidir.¹⁸

Yabancı açısından bakıldığında o, birçok şey görmüştür ama üniversiteyi henüz görmemiştir. Yabancı için, “üniversite”, gördüklerinden farklı bir şeydir. Burada yapılan hata, üniversiteyi diğer ayrı birimler gibi tasarlamaktan kaynaklanır. Hatanın nedeni üniversitenin diğer birimler gibi fiziksel bir bina olarak düşünülmesidir.

Elbette “üniversite”, yabancıların gördüklerinin üstünde, onlardan farklı bir şey değildir. Üniversite; fakültelerden, kütüphanelerden, öğrenci ve öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Ziyaretçi aslında üniversiteyi çoktan görmüştür, görülecek başka bir şey kalmamıştır. Ancak bunun farkında değildir. Ziyaretçinin fark etmediği, üniversite ile gördüklerinin ayrı kategoride olmadığıdır.¹⁹ Ona göre, bu hataları yapan insanlar, aşına olduğumuz belirli kelimeleri nasıl doğru olarak kullanacaklarını bilmemektedirler. “Üniversite”, “bölük” ve “takım ruhu” gibi kelimelerin doğru kullanımlarını bilmezler. Bu da onları, her durumda zaten aşına oldukları bir şeyi, sanki ilk defa karşılaştıkları ayrı ve bağımsız olarak var olan yeni bir öge yerine koymaya itmektedir.

Aynı kategori hatası bir tümenin resmigeçidine tanıklık eden bir çocuk tarafından da yapılabilmektedir. Çocuğa şu geçenlerin taburlar, şunların bataryalar diğerlerinin de süvari birlikleri v.s. olduğu söylendiği zaman o hâlâ tümenin ne zaman geçeceğini sorar. O, hatalı bir şekilde tümenin de kısmen gördüğü birimlere benzeyen kısmen onlardan farklı bir ünite olduğunu düşünmektedir. Ona tabur, batarya ve bölüklerin geçmesiyle zaten tümenin geçişini de izlemiş olduğu açıklanır. Resmigeçit, taburların, bataryaların, bölüklerin bir geçidi değildir; bir tümenin geçididir.²⁰ Bu durumu ifade eden bir diğer örnek şu şekildedir: İlk kez bir

¹⁸ A.g.e. s. 17-18.

¹⁹ Şeref Günday, **Zihin Felsefesi**, 1. Basım: Bursa: Asa Kitabevi, 2003, s. 67.

²⁰ Gilbert Ryle, **The Concept of Mind**, England: Penguin Books, 2000, s. 18.

kriket maçıını izleyen bir yabancı; topu atan oyuncunun, topa vurma sırası gelen oyuncunun, dış meydan oyuncularının, hakemin ve skorcu oyuncuların görevlerini kavramıştır. Ama bir süre sonra şöyle söyler; “ortada takım ruhuna katkıda bulunacak biri yok; topu atanı, topa vurana, kaleciyi görebiliyorum ama takım ruhunu uygulayacak olan kişi nerede?” İşte bu noktada ona, yanlış yaptığını anlatmak gerekir. “Takım ruhu” her bir oyuncunun özel görevlerinin son derece güçlü bir şekilde bütünleşmesinden başka bir şey değildir.²¹

Ryle’a göre, bu çeşit yanlışlığın bir başka örneği şu şekildedir:

Politika eğitimi gören bir öğrenci İngiliz, Fransız, Amerikan Anayasaları arasındaki farklılıkları ve “parlamento”, “kabine”, “adli organlar” ve “Anglikan Kilisesi” kavramları arasındaki temel bağlantıları öğrenmiştir. Ama o, ayrıca Anglikan Kilisesi, Avam Kamarası ve İngiliz Anayasası arasında nasıl bir bağlantı olduğunu sorduğu zaman, ortaya oldukça sıkıcı bir durum çıkmaktadır. Çünkü Anglikan Kilisesi, Avam Kamarası birer somut kuruluş olmakla birlikte İngiliz Anayasası aynı anlamda bir kuruluş değildir.²²

Ryle, bu doğrultuda verdiği diğer örnekte John Doe adlı kişiden hareket eder. “John Doe, Richard Roe’nun bir akrabası, arkadaşı, komşusu, düşmanı olabilir. Hatta tamamıyla ona karşı bir yabancı olabilir. Ancak bu bağlardan hiçbirisi John Doe ile “ortalama vergi mükellefligi” arasında özdeş bir ilişkilendirmeyi gerektirmez. O, “ortalama vergi mükellefi” üzerine yapılan bazı tartışmalarda akıllıca konuşabilir ama yolda giderken Richard Roe’ya rastladığı gibi ona da rastlayabileceğini asla ummaz. Eğer umarsa çok büyük bir kategori hatası yapmış olur.”²³

Ryle’ın kategori hatasını temellendirmeye ilişkin olarak günlük yaşamdan verdiği örnekler bu şekildedir. Ryle’a göre, bu örneklerdeki kategori hatalarının sebebi, soyut olan zihin ve zihne ilişkin süreçler ile somut olan bedensel hareketlerin aynı kategoride değerlendirilmiş olmasıdır. Ancak belirtmemiz gerekir

²¹ A.g.e. s. 18.

²² A.g.e. s. 19.

²³ A.g.e. s. 19.

ki bu örneklerden hareketle yapılan saptamanın Descartes'in düalizmi için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Descartes'in düalizminin temel problemi söz konusu iki tözün aynı kategoride değerlendirilip değerlendirilmediği değil, tam tersi ikisi arasındaki ilişkinin nedensel olarak nasıl açıklanacağına ilişkindir.

Ryle açısından ise, kategori hatası olarak görülen bu örneklerde dikkati çeken yaygın özellik şudur:

Bu tür yanlışlıklar, kategori hataları; üniversite, tümen, takım ruhu kavramlarının nasıl kullanılacağını bilmeyenler tarafından yapılmaktadır. Bunların problemleri de dildeki bazı kavramların nasıl kullanılacağını bilmemelerinden kaynaklanmaktadır.²⁴

Ryle'a göre, genel olarak yapılan kategori hatalarının nedeni, bedeni açıklamak için tümüyle yeterli olan determinizmi, zihinsel doğayı açıklamak için de yeterli kabul etmektir. Bu öğretiy, zihinsel yaşamın olgularını gerçekte olmaları gerekenin dışında, bir başka mantıksal tip ya da kategoride yer alıyormuş gibi göstermektedir.²⁵ Bu noktada, Ryle resmi öğretiden "makinedeki hayalet dogması" olarak söz eder.

Ryle'in makinedeki hayalet dogması olarak nitelendirdiği bu öğretinin temelinde, hiç kimse bir başka kimsenin yaptığı ya da söylediği bir şeyi anlayamaz anlayışı yatmaktadır. Makinedeki hayalet dogmasına iyice yapışmış olarak, bir kişinin kendisinin dışında öteki zihinlerin var olduğuna inandığını garanti eden herhangi bir doyurucu unsur yoktur. Senin bedeninin ne yaptığını gözlemleyebilirim ama zihninin ne yaptığını gözlemleyemem.²⁶ Ryle'a göre, bedenin yaptığı şeyden, zihnin yaptığı şeyin çıkarılamama söz konusu değildir. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, Ryle, fiziksel ile zihinsel olan arasındaki karşıtlığı kabul etmemektedir.

²⁴ A.g.e. s. 19.

²⁵ A.g.e. s. 17.

²⁶ A.g.e. s. 59.

Ona göre, insanlar makine değildir; sürücülerini hayalet olan makineler de değildir. Onlar insandır. İnsanlar sık sık şöyle soruları sorarlar: “Zihnim gereksinim duyulan devinimleri elime nasıl yaptırıyor?”, “zihnimin söylediği şeyi elime yaptıran nedir?” Bu türden sorular tümüyle bazı zincirleme süreçlerle ilgilidir. “Mermiyi tüfek namlusundan uçurtan şey nedir? sorusu fişek içindeki gazın genişlemesi şeklinde yanıtlanabilir.” Fişek içindeki gazı ısıtan ve fişegi patlatan nedir? sorusu ise tüfek kapsülüne vurmaktır şeklindeki bir bilgi ile yanıtlanabilir. Böylece “zihnim, parmağıma tüfek tetiğini sıkıştırma işini nasıl yaptırıyor?” diye sorulduğu zaman problemin formu daha ileri bir zincirleme süreci öngörür; burada da halen daha yeni bir gerginlikler, salıvermeler ve ateş etmeleri gerçekleştiren, ama bu kez de zihinsel olanlar söz konusudur. Ama bu kabul edilen zincirleme süreçlerin ilk adımı olarak ne tür bir eylem ya da işleme geri gidilirse gidilsin bireyin performansı nişancının tetiği sıkıştırmasını günlük yaşamda nasıl betimliyorsak işte tıpkı o şekilde betimlenmek zorundadır. Yani biz basit bir şekilde “onu yaptı” deriz. Oysa “onun sebebi olan bir şeyi yaptı ya da oluşturdu” demeyiz.²⁷

Ryle bu noktayı aşağıdaki örnekle açıklar:

Palyaçonun sekerek yürüyüşü ve taklaları aynı zamanda onun zihninin çalışmalarıdır. Ama kaba, hantal bir insanın görsel olarak aynı şekilde olan yürüyüşü bu kişinin zihninin çalışmaları değildir. Çünkü o, bir amaç uğruna yürümüyor. “Bir amaç uğruna yürümek” hem bedensel hem de zihinsel bir süreçtir. Ama iki süreçte değildir. Şöyle ki bunlardan birisi “yürüme amacı süreci”, öteki de birincisinin sonucu olarak ortaya çıkan “yürüme süreci” şeklinde iki süreç düşünmek son derece yanlış olacaktır. “Eski efsane kolay ölmüyor! İnsanlar hâlâ palyaçonun maskaralıklarının, onun dikkatinin, hünerinin, duyarlılığının sonucu olduğunu, ancak bunların kafasının içinde kopya, suret bir performans olarak var olduğunu düşünüyorlar.”²⁸

Ryle, makinedeki hayalet dogmasının temelinde olan bir işlemde düşünmek ve eylemek gibi iki ayrı sürecin var olduğunu mantığını kabul etmez.

²⁷ A.g.e. s. 79.

²⁸ A.g.e. s. 34.

Geleneksel istem öğretisine göre; istemler zihnimizdeki düşünceleri eyleme dönüştüren özel süreçlerdir. Ryle, bu öğretiyi şöyle anlatır:

İnsan fiziksel dünyada gerçekleşmesini istediği bir şey düşünebilir. Ama düşünülmeyle birlikte henüz ortada gerçekleştirilmiş bir şey yoktur. İşte bu aşamada bir adım daha ileri gidilerek, davranışı başlatacak ve devamını sağlayacak bir zihinsel sürecin yardımına gereksinim vardır. Böylece, zihin, kasları belirli bir şekilde harekete geçiren bir istem düzenler. Bu istemden ise belirli bedensel bir eylem doğmuş olur.²⁹

Ryle'a göre ise, hür irade ile yapılan eylemlerin, "irade" ya da istencin etkinliği denen saf zihinsel unsurlarca öncelendikleri veya bu unsurlardan kaynaklandıkları doğru değildir. Bunun yerine, bir kimsenin bir şeyi iradesini kullanarak yaptığını söylemek, aslında o kimsenin o şeyi yapmaya muktedir olduğunu söylemektir; o kimsenin o şeyi yapmaktan alı koymadığı ya da engellenmediği için o kimsenin o şeyi yaptığını söylemektir. İnsanların bu tür durumlarına tanıklık ederek, "iradeli" ve "iradesiz" arasında ayırım yapabildiğimiz için bu böyledir. Ona göre, istencin özgürlüğüne ilişkin sahte sorunu gündeme taşımak gayesi ile bu kavramları yanlış kullanan filozoflar, "makinedeki hayalet dogması" yanılması içindedirler.³⁰

Bu noktada, geleneksel öğretinin tersine Ryle, beden ve zihnin ayrı olarak var olduğunu kabul etmez. Ayrıca da, zihinsel süreçleri bedensel hareketlerin başlatıcısı ve nedeni olarak görmek mümkün değildir.

O halde bunlar nedir? Ryle'a göre, makinelere koşulmuş birer hayalet! Kendileri de makine olan birer hayalet. Bu hayalete benzeyen makinelerin vücut makinesini nasıl yönettiği ise halen anlaşılamayan bir giz durumundadır. Hep sorulan soru; arzu, istek gibi zihinsel bir süreç nasıl oluyor da dilin devinimleri gibi

²⁹ A.g.e. s. 62.

³⁰ Stephen Priest, **Theories of the Mind**, 1991, s. 49.

uzaysal devinimlere yol açabilmektedir? Optik sınırdaki fiziksel bir değişim zihnimizde bir ışık algısına nasıl sebep olabilmektedir?³¹

Bu düşünce, makinedeki hayalet dogmasını desteklemektedir. Bu öğretiyeye göre, insan vücudunun çalışmaları uzaydaki maddenin devinimleridir. İşte buna göre istemli olarak tetiği çeken bir adamı betimlemek, “tetliği çekme isteği” olarak adlandırılan bir zihinsel uyarımın, insanın parmağının kasında karşı bir eyleme neden olduğunu belirtmek demektir.

Ryle’a göre, makinedeki hayalet dogmasına bilinçsiz bir güven duyan kuramcılar ve sıradan insanlar; performansı zeki, uslu, yöntemli, dikkatli diye niteleyen sıfatları birisinin gizli bilinç ırmağında ortaya çıkan özel süreçlerin sinyalleri olarak kabul ederler. Bu özel süreçler ise ortaya konan performansın hayaletimsi, gizli nedenlerinden başkası değildir. Onlar açık davranışa genellikle yüklenen zekânın gerçek taşıyıcısı olarak içsel, gölge bir performansı varsayım haline getirirler. Bu şekilde açık eylemi zihinsel bir oluşumun etkisi olarak betimlerler.³²

Sonuç olarak Ryle’a göre soyut, içsel ve nüfus edilemez bir zihin kavramı evrensel bir kategori hatasından ibarettir. Ona göre, zihin ve zihinsellik açıkça gözlemlenebilen etkinliklerde aranmalıdır.³³

Bilinç ve İçebakış Kavramlarının Eleştirisi

Düalizme göre birey, zihinsel süreçlerin en azından bir bölümünün farkındadır. Birey, bilinç ve içebakış yolu ile zihninin şu andaki durum ve etkinliklerinden doğrudan doğruya ve aracısız olarak haberdar olmaktadır.³⁴

³¹ A.g.e. s. 21.

³² A.g.e. s. 49.

³³ Gilbert Ryle, **Zihin Felsefesi**, çev: Sara Çelik, 1. Basım, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995, s.12.

³⁴ A.g.e. s. 13–14.

Descartes'in düalist anlayışına göre, zihinsel durumlara ilişkin içebakışın öznel olarak apaçık olan nitelikleri zihinselliğin asıl özünü, salt fiziksel açıklamaların ötesindeki bir özü ifade eder.³⁵

Zihin, kendi süreç ve işlemlerini duyu organsız bir çeşit algı ile gözden geçirebilmekte, yani dikkatle bakarak gözlemleyebilmektedir. Bu duyu organsız içsel algı biçimine içebakış adı verilir. Bu öğretiyi savunanlara göre; duyu organlarımızın tanıklığından kuşulanabiliriz ama bilincin ve içebakışın ortaya koyduklarından asla kuşku duymamıza gerek yoktur.³⁶

Bu bağlamda bu düşünceye göre, bir zihinsel durum ya da sürecin bilinç ve içebakış ile değerlendirilmesi esastır. Belirtmemiz gerekir ki bu öğretilerde, içebakışın göz, kulak vb. gibi bedensel organların işlevine gerek duymadan da gerçekleştirilebileceği düşüncesi hâkimdir. Aynı zamanda duyusal verilerin içebakışın üzerinde bir bilgi sağlama imkânı da yoktur.

Şimdi de bilinç ve içebakışın farkını ortaya koyalım. Bilinç, her türlü zihinsel süreç ve yaşantının doğal koşulu iken içebakış, özel bazı problemlerin yanıtını bulmak için gerçekleştirilir. Sadece zihinlerinde zaman zaman ne olup bittiği ile ilgilenen kişiler içebakış yapmaktadırlar. Ryle bu düşüncenin mantığını aşağıdaki gibi açıklar:

Sadece özel yetişmiş kişiler yani zihinsel süreçlerine eleştirel bir dikkat yöneltebilen kişiler içebakış yapabilirler. Bu nedenle içebakış, bireyin kendini, kendi zihinsel süreçlerini anlama bakımından bilince göre daha üst düzey bir etkinlik ve aynı zamanda teknik bir işlemidir.³⁷

Bu anlayışta bilinç, tüm zihinsel süreçler için geçerli iken, içebakış dikkate dayalı ve sürekli yapılmayan, ara sıra yapılan bir etkinlik olarak karşımıza çıkar. Ryle ise, zihinsel süreçlerin bu anlamda bir bilinçliliğe sahip olduğunu kabul etmez.

³⁵ Paul M. Churchland, **Madde ve Bilinç**, çev: Berkay Ersöz, Alfa Yayınları, 2012, s. 5.

³⁶ Gilbert Ryle, **The Concept of Mind**, England: Penguin Books, 2000, s. 154.

³⁷ A.g.e. s. 157.

Bilinç ile içebakış arasındaki farkı netleştirmek gerekirse, içebakış zorunlulukla dikkate dayalı bir zihinsel işlemdir. Oysa bilinç, tüm zihinsel süreçlerin sürekli bir ögesi ya da koşulu olarak kabul edilir. Bilinçten söz edilmesi “özel dikkat” eylemlerinin de varlığından söz edilmesi anlamına gelmez. Ancak içebakışın, yoğun bir dikkat olmaksızın gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.³⁸

Ryle’a göre, içebakışın var olduğunu kabul ettiğimizde, bir tür farkında olmanın farkındalığı gibi bir şeyin olduğuna inanmamız gerekir. Bu da, bizim aynı anda iki zihinsel eylemi eşzamanlı olarak yerine getirdiğimiz anlamına gelmektedir. Örneğin, sabahları erken kalkmaya karar verdiğinizde içebakış yoluyla keşfettiğinizde, sizin hakkınızda şu iki durum aynı anda geçerli olacaktır. Sabahları erken kalkmaya karar veriyorsunuz ve bu kararlaştırma işine zihinsel yoldan bir dikkat yöneliyorsunuz. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Ryle, bu türden iki zihinsel eylemin aynı anda gerçekleştiğini kabul etmez. Ancak dikkatin toplanmasından bahsetmenin anlamlı olduğunu, bu yüzden dikkatin bölünmesinden söz etmenin de mümkün olabileceğini kabul eder. Ona göre, bu tip fenomenlerin en iyi açıklaması, dikkatimizi aralıklı olarak bu işlerden her birine sırayla yönelttiğimizdir.³⁹

Ona göre, güdüler ve ruhsal durumlar ayrıcalıklı girişin yapay formları olarak betimlenebilecek şeyler olarak, bilincin doğrudan verileri ya da içebakışın nesnelere arasında bulunabilecek türden şeyler değildir.⁴⁰ Onlar alışkanlık ya da hastalıkların deneyimler olmalarından daha fazla deneyimler değildirler.

Ryle, bu geleneksel içebakış düşüncesini kabul etmenin olanaksız olduğunu öne sürerek eleştirilerde bulunur. “Açıklamalardan çıkan anlama göre, gözlemcinin aynı zamanda iki şeye birden dikkat etmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin, birey

³⁸ A.g.e. s. 157.

³⁹ A.g.e. s. 157–158.

⁴⁰ A.g.e. s. 110–111.

hem heyecanlandığını görmekte hem de bu olguya dikkat etmekte bu heyecanın nasıl olduğunu, neye benzediğini çözümlenmeye çalışmaktadır. Yani kişi bir şeye dikkat ederken bir de bu dikkat edişine dikkat etmektedir. Bu ise dikkat olayının yapısı gereği olanaksızdır.⁴¹

Aynı şekilde bazı insanların belirli bir pratikten sonra, hem yanındaki kişi ile konuşup hem de arabasını ustaca sürdüğü düşünülür. Sanki kişi aynı anda iki işi birden başarıyla yapmaktadır. Olay, Ryle'a göre, sanıldığı gibi değildir. Gerçekte dikkat hızla olayın birinden ötekine geçmektedir; sürücü kısa bir an konuşmaya dikkat etmekte, hemen ardından arabanın kontrolüne dikkat etmektedir. Ya da konuşmaya dikkat ederken arabasını refleks olarak kullanmaktadır. Önündeki işe dikkat kesildiğinde ise, kişinin söylediği şeyi kaçırabilmektedir. Dikkat dağılması terimi hızla sağa sola gidip gelen dikkati anlatmaktadır. Ancak dikkatin aynı anda sağa sola dağılımını anlatmaz. Bu nedenle içebakış yaptığı iddia edilen bir kişinin, hem bir eylemi yaşadığını bilip hem de incelemek üzere ona dikkat etmesi gerçekçi değildir.⁴²

Ryle'a göre, öteki insanların söylediği ve yaptığı şeyleri anlayan öteki zihinler olduğunu keşfetmek mümkündür. Senin söylediğin şeyin anlamını kavrarken, şakalarını nükteli bulurken, satranç manevralarının maskesini düşünürken ortaya koyduğum kanıtlamaları izlerken, sensin zihninin çalışmalarını çıkarılmıyorum, böylece onları anlamış oluyorum. Doğaldır ki senin yaptığın gürültüleri salt işitmiyorum, devinimlerini salt görmüyorum, ama bu işittiğim ve gördüğüm şeyleri anlıyorum. Ancak bu anlama gizli nedenleri ortaya çıkarmıyor. İşlemlerin nasıl yapıldığını değerlendiriyor. Hemen hemen tüm insanların zihinleri olduğunu keşfetmek, onların belirli türden şeyleri yapmaya muktedir ve yatkın

⁴¹ A.g.e. s. 158.

⁴² A.g.e. s. 158.

olduklarını keşfetmektir ve biz bunu onların yaptığı her türlü şeyi gözlemlemekle yapıyoruz.⁴³

Ryle'a göre, içebakış yaptığına inanan bir kişi gerçekten böyle bir şey yapıp yapmadığından emin olamamakta bir başka deyişle yaptığı işten kuşkuya düşmektedir. Ryle, bilinç ve içebakış kavramlarına ilişkin resmî öğretinin yaklaşımını tam bir mantıksal tutarsızlık olarak değerlendirir. Ona göre, kendimizle ilgili bilgi sahibi olurken "bilinç" ve "içebakış" gibi terimleri kullanmaya da hiç gerek yoktur. Bu durumda ifade etmemiz gerekirse, Ryle açısından içebakış yöntemi de zihin-beden problemini ortadan kaldırmış gözükmemektedir.

Sonuç

Ryle, zihinsel süreçlerin sanki özel, gizli ve bedenin işleyişinden farklı bir özelliğe sahipmiş gibi tanımlanmalarını kategori hatası olarak nitelendirir. Ona göre, kategori hataları özel tür hatalardır; bu hatalar, zihinsel yaşama ilişkin olguları, aslında belli bir kategoriye aitken bir başka kategoriye aitmiş gibi düşünmekten kaynaklanır. Ryle için hiçbir zihni hal özel ya da sübjektif değildir. Tüm zihni olgular ya eğilim ya da olaylardır. Duygularımız fiziki olmayan bir dünyada yer almaz, vücudumuzla ilgilidirler. Bu yüzden, zihinsel süreçler bedensel davranış veya olgusal koşullar ile açıklanmalıdır. Aynı şekilde, bilinç kavramı da dışı yansıyan bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Düalizmin kabul ettiği içebakış yöntemine ilişkin olarak ta Ryle, içebakışı kabul etmenin, bir tür farkında olmanın farkındalığı gibi bir durumu savunmayı gerektirdiğini düşünür. Bunun da, bizim aynı anda iki zihinsel eylemi eşzamanlı olarak yerine getirdiğimiz anlamına geleceğini belirtir. Ryle, bu türden bir zihinsel işlemi kabul etmez. Buradan hareketle Ryle, geleneksel zihin anlayışındaki bireyin kendisi tarafından, bir içebakış ile bilinebileceği veya bir bireyi tanımak için, içebakış yöntemine gereksinim olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Çünkü

⁴³ A.g.e. s. 59.

zihinsel durumlar da, fiziksel olaylar gibi gözlemlenebilir. Bu bağlamda onun için zihinsel durumların içebakış ile edinildiği savı da geçersizdir.

Sonuç olarak, düalist anlayışı tanımlamak için “makinedeki hayalet” ifadesini kullanan Ryle, zihin hakkındaki açıklamalarda “kategorik bir hata” yapıldığını ve bu şekilde zihnin olmadığı bir şeye dönüştürüldüğünü düşünür. Bir takım olgular ve yatkinlıklardan ibaret olan zihin durumlarını açıklamada düalizm alternatif kabul edilemez. Ona göre, zihinsel faaliyetlerin düalizm mantığından hareketle açıklanması mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Churchland, Paul, M., *Madde ve Bilinç*, çev: Berkay Ersöz, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

Descartes, René, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2001.

Gödelek, Kamuran, *Zihin Felsefesi*, Editörler. Veli Urhan, Serdar Uslu, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.

Günday, Şeref, *Zihin Felsefesi*, Asa Kitabevi, 1. Basım: Bursa 2003.

Hospers, John, *An Introduction to Philosophical Analysis*, Oxford: Prentice-Hall 1968.

Priest, Stephen; *Theories of the Mind*, Penguin Books, London 1991.

Ravenscroft, Ian; *Philosophy of Mind*, 1. Basım, Oxford University Press, Oxford 2005.

Ryle, Gilbert, *Zihin Felsefesi*, çev: Sara Çelik, 1.Basım, Afa Yayıncılık, İstanbul 1995.

Ryle, Gilbert, *The Concept of Mind*, Penguin Books, England 2000.

Searle, John, R., *Mind*, 1.Basım, Oxford University Press, Amerika 2004.

Searle, John, R., *The Rediscovery of the Mind*, The MIT Press, Cambridge 1995.

Shaffer, Jerome, A., *Zihin Felsefesi*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.